

забезпечення прав потерпілих як підстав для застосування цих видів звільнення від покарання здійснення засудженою особою реституції чи компенсації (або вжиття усіх залежних від неї заходів для їх здійснення), а також виконання покладених на неї обов'язків, встановлених ч. 1 ст. 3.2.5 Проекту КК.

Робоча група не могла оминати увагою проблему закріплення в кримінальному законодавстві можливості умовно-дострокового звільнення від відбування довічного позбавлення волі. З урахуванням європейських стандартів (Рекомендація Rec (2003) 22 Комітету Міністрів Ради Європи «Про умовно-дострокове звільнення») та практики ЄСПЛ (справи «*Vinter and Others v. The United Kingdom*», «*László Magyar v. Hungary*», «*Kafkaris v. Cyprus*», «*Petukhov v. Ukraine* (No. 2)»¹), Робоча група в положеннях ст. 3.4.12 запропонувала передбачити можливість зупинення виконання довічного ув'язнення у зв'язку з його заміною обмеженням свободи під умовою щодо особи, яка: 1) відбула 25 років ув'язнення; 2) має низький ризик вчинення нового злочину; 3) вжила усіх залежних від неї заходів для здійснення реституції чи компенсації; 4) дала згоду на заміну ув'язнення обмеженням свободи (ст. 3.4.12).

3.5. Засоби пробації

Сучасна вітчизняна кримінально-правова політика спрямована на втілення в національному законодавстві міжнародних стандартів поведіння з правопорушниками, що орієнтують на застосування до них реінтеграційних засобів. Одними із таких кримінально-правових засобів є засоби пробації. Пробація має низку переваг перед застосуванням реального строкового ув'язнення як для правопорушника, так і для держави. Для особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, це, зокрема: можливість змінитись без ізоляції від суспільства; підтримка на шляху до змін; збереження соціальних зв'язків (сімейних стосунків і шансу створити сім'ю, зв'язків з громадою, збереження роботи й житла). У свою чергу, для держави – це зниження злочинності та кількості ув'язнених у місцях позбавлення волі, скорочення витрат на утримання засудженого (утримання засудженого в місцях позбавлення волі більш ніж у десять разів є дорожчим для держави, ніж перебування його на пробації), позитивний економічний ефект (завдяки сплаті податків

¹ *Vinter and Others v. The United Kingdom* (Appl. nos. 66069/09, 130/10 and 3896/10). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-122664>; *László Magyar v. Hungary* (Appl. no. 73593/10). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-144109>; *Kafkaris v. Cyprus* (Appl. no. 21906/04). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85019>; *Petukhov v. Ukraine No. 2* (Appl. no. 41216/13). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-191703>.

працевлаштованими засудженими, які перебувають на пробації), підняття авторитету держави на міжнародній арені (завдяки дотриманню нею міжнародних стандартів)¹.

3.5.1. Поняття засобів пробації

На сьогодні засоби пробації закріплено в законодавстві абсолютної більшості світових держав², що зацікавлені в реінтеграції засудженого в суспільство. Помітний вплив на формування сучасних засобів пробації здійснили Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 45/110 «Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила)»³, рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам, зокрема: № R(92)16 «Про європейські правила щодо застосування громадських санкцій та заходів», Rec(2000)22 «Щодо вдосконалення реалізації європейських правил щодо громадських санкцій та заходів», CM/Rec(2010)1 «Про правила Ради Європи про пробації»⁴, CM/Rec(2017)3 «Про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів»⁵. Положення цих документів потребують подальшої імплементації до національного законодавства⁶. Безумовно, під час розробки в Проєкті КК моделі правового інституту засобів пробації Робоча група взяла до уваги положення Закону «Про пробацію»⁷, а також нормативно-правові акти з питань діяльності органів пробації в Україні⁸.

З урахуванням зазначених документів, Робоча група сформулювала кримінально-правове визначення поняття засобів пробації. *Засоби пробації* – це визначені кримінальним законодавством наг-

¹ Роль і переваги пробації. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=122

² Hans Albrecht and Van Kalmthout, eds., Community Sanctions and Measures in Europe and North America. Freiburg Edition iuscrim, 2002. P. 13-573.

³ Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Мінімальні стандартні правила ООН стосовно заходів, не пов'язаних з тюремним ув'язненням (Токійські правила)» № 45/110. 14 грудня 1990. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_907#Text.

⁴ Збірник документів Ради Європи з запобігання перенаселеності в'язниць. Страсбург, 2015.

⁵ Рекомендація CM/Rec (2017) 3 Комітету Міністрів Ради Європи «Про Європейські правила щодо громадських санкцій та заходів», ухвалено 22 березня 2017. Страсбург, 2017.

⁶ Перепічка Н. Інститут пробації в Україні: відповідність нормам міжнародного законодавства. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 113 (4). С. 141.

⁷ Закон України «Про пробацію». 160-VIII, ухвалено 5 лютого 2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/160-19#Text>.

⁸ Янчук О. та ін., уклад. Нормативно-правові акти з питань діяльності уповноважених органів з питань пробації станом на 01 липня 2018 року. Київ: ДУ «Центр пробації», 2018; Законодавчі акти з питань діяльності пробації. URL: https://www.probation.gov.ua/?page_id=118.

лядові та соціально-виховні засоби, що передбачають обмеження в реалізації прав чи свобод людини та застосовуються судом до особи, засудженої за вчинення кримінального правопорушення, з метою забезпечення суспільства та спонукання цієї особи до правослухняної поведінки. Це визначення Робоча група мала намір закріпити в Проекті (як і визначення понять інших кримінально-правових засобів). Однак у травні 2022 року ухвалила рішення не визначати в Проекті КК це поняття, віддавши це питання «на відкуп» кримінально-правовій доктрині.

У юридичній літературі засоби пробації класифікують за різними критеріями. Наприклад, Є. Письменський пропонує їх подіяти на обов'язки, що вимагають певної поведінки, та обов'язки, що забороняють вчиняти певні дії¹. Цікавою є пропозиція М. Ольховика покласти в основу поділу обов'язків на певні групи їхній зміст і цільову спрямованість: примусові заходи виховного характеру; заходи безпеки; заходи профілактики; заходи відновлення; заходи контролю².

Беручи до уваги зміст засобів пробації та їхню цільову спрямованість, Робоча група об'єднала їх у дві групи: 1) наглядові (ч. 1 ст. 3.5.1) та 2) соціально-виховні (ч. 2 ст. 3.5.1). З назви та змісту різновидів цих засобів простежується їхня функціональна спрямованість: нагляд та корекція. Це так званий «біль пробації», досліджений румунськими вченими³.

Неважко помітити, що систему засобів пробації утворюють як уже відомі національному законодавству та практиці, так і нові засоби (пункти 5, 6, ч. 2 ст. 3.5.1). Під час визначення нових засобів пробації Робоча група врахувала не лише позитивний зарубіжний досвід, а й думку практичних працівників вітчизняної служби пробації, з якими здійснювалася безпосередня комунікація.

3.5.2. Особи, до яких застосовуються засоби пробації, та тривалість цих засобів

За чинним КК суди встановлюють засоби пробації лише щодо осіб, які засуджені до пробаційного нагляду (ст. 59-1) або звільнені від відбування покарання з випробуванням (статті 75, 76). В зарубіжних

¹ Письменський Є. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України / наук. ред. Олександр Дудоров. Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2014. С. 246.

² Ольховик Н. Режим испытанія при условном осужденіи. Томск: Изд-во Том. ун-та, 2005. С. 25.

³ Durnescu I. Pains of Probation: Effective Practice and Human Rights. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*. 2010. 55, no. 4. p. 530-545.

пенальних практиках засоби пробації застосовуються до більшої категорії осіб: умовно засуджених, засуджених з відстрочкою виконання вироку, звільнених умовно-достроково, таких, що відбули покарання¹. Тому Робоча група вважає, що коло осіб, до яких у майбутньому мають бути застосовані засоби пробації, має розширитися (ст. 3.5.2) і вважає доцільним застосовувати їх до засудженої особи у разі:

- 1) призначення покарання у виді обмеження свободи (ч. 1 ст. 3.2.5);
- 2) відстрочення виконання призначеного покарання у зв'язку з особливою обставиною (ст. 3.4.9);
- 3) невиконання строкового ув'язнення у зв'язку із його заміною обмеженням свободи під умовою (ч. 4 ст. 3.4.5);
- 4) зупинення виконання строкового ув'язнення у зв'язку з його заміною обмеженням свободи під умовою (ч. 5 ст. 3.4.10);
- 5) зупинення виконання довічного ув'язнення у зв'язку з його заміною обмеженням свободи під умовою (ч. 3 ст. 3.4.12);
- 6) встановлення щодо особи високого ризику вчинення нового злочину після відбуття нею покарання за умисний злочин 5–9 ступенів тяжкості (п. 6 ч. 1 ст. 3.5.2).

Розширення кола осіб, до яких повинні застосовуватися засоби пробації, має своє обґрунтування. Застосування засобів пробації до особи, щодо якої застосовано обмеження свободи (як вид призначеного покарання, так і у разі його призначення в порядку заміни), зумовлено не лише необхідністю контролю та нагляду за поведінкою таких осіб, а й корекцією їх особистості.

Результати досліджень рецидиву серед звільнених умовно-достроково є невтішними. Більшість рецидивістів повертається до злочинної діяльності протягом року після звільнення і майже всі рецидивісти – протягом двох років². Отже, необхідність нагляду та контролю за подальшою поведінкою таких осіб видається доречною. На слушність такого законодавчого кроку вже давно звернено увагу в юридичній літературі³. Таку пропозицію підтримують

¹ Олефір Л. Кримінально-виконавчі засади застосування пробації в Україні. Дис. канд. юрид. наук, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіон. акад. упр. персоналом», 2018. С. 59-60.

² Кравчук П. Рецидив серед звільнених умовно-достроково: Кримінологічний етюд. Запоріжжя: ССВПР УДДУ ПВП у Запорізькій обл., 2011. С. 5-6.

³ Ткачевский Ю. Досрочное освобождение от наказания. М.: Юрид. лит., 1962. С. 75; Дашенко О. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання неповнолітніх. Дис. канд. юрид. наук, Класичний приватний ун-т, 2009. С. 89; Казначеева Д. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання. Дис. канд. юрид. наук, Харківський нац. ун-т внутр. справ, 2011. С. 123; Алексеев І. Наглядова пробація: проблемні питання правового регулювання та правозастосування. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2018 (3) 29 (68). С. 115.

91,1 % учених і 76,0 % практичних працівників¹. Однак наразі це питання законодавчо не вирішено. Ба більше, застосування засобів пробації до осіб, щодо яких зупинено виконання строкового чи довічного ув'язнення у зв'язку з його заміною обмеженням свободи під умовою (ч. 5 ст. 3.4.10 та ч. 3 ст. 3.4.12 відповідно) має також мету адаптувати засуджену особу до умов життя в суспільстві. І це, як підкреслюють учені, не лише сприяння у вирішенні життєвих проблем, а й докладання зусиль для подолання правової необізнаності; проведення лекцій щодо негативного впливу шкідливих звичок на організм людини, зайнятості молоді в побуті, про наслідки вживання алкогольних напоїв тощо².

Застосування наглядових засобів пробації щодо особи, стосовно якої відстрочено виконання призначеного покарання у зв'язку з особливою обставиною (ч. 3 ст. 3.4.9), також зумовлено необхідністю нагляду за поведінкою такої особи на час відстрочення виконання призначеного покарання. Особа має відчувати, що відстрочення виконання покарання не дорівнює повному звільненню від нього.

Застосування засобів пробації щодо особи, стосовно якої встановлено високий ризик вчинення нового злочину після відбуття нею покарання за умисний злочин 5–9 ступенів, є так званою постпенітенціарною пробацією. Для ефективного функціонування цього виду пробації службі пробації має бути забезпечений доступ до засуджених, які перебувають у місцях позбавлення волі, щоб допомогти їм у побутовій та трудовій адаптації (пункти 59–61 Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам СМ/Res(2010)1 «Про правила Ради Європи про пробації»)³. Випробування засудженого, у результаті якого він має довести своє виправлення, відбувається протягом визначеного судом іспитового строку.

Якою має бути тривалість пробації? Робоча група пропонує такий підхід щодо визначення судом тривалості пробації (ст. 3.5.4). До особи, щодо якої:

- призначено обмеження свободи – за проступок від 6 місяців до 1 року, а за злочин – від 1 до 5 років (п. 1 ч. 1 ст. 3.5.4, ч. 3 ст. 3.2.5);

¹ Пузырьов М., Олефір Л. Міжнародно-правові підходи до інституту пробаційного нагляду за особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання. *Встановлення позитивних взаємин із правопорушником як принцип пробації. Матеріали наук.-практ. онлайн-«круглого столу»* (м. Харків, 18 груд. 2020 р. Харків: Право, 2021. С. 49.

² Богатирьова О. Пробація як перспективний напрям політики держави у сфері боротьби зі злочинністю. *Політика у сфері боротьби зі злочинністю. Матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф.* Івано-Франківськ, 2014. С. 275-276.

³ Збірник документів Ради Європи з запобігання перенаселеності в'язниць. С. 131-55.

- відстрочено виконання призначеного покарання у зв'язку з особливою обставиною (ст. 3.4.9) – n_a строк такого відстрочення (п. 2 ч. 1 ст. 3.5.4);
- не виконується строкове ув'язнення у зв'язку із його заміною обмеженням свободи (ст. 3.4.5) – на строк призначеного строкового ув'язнення (п. 3 ч. 1 ст. 3.5.4, ч. 3 ст. 3.2.5);
- зупинено виконання строкового ув'язнення у зв'язку із його заміною обмеженням свободи (3.4.10 цього Кодексу) – на строк невідбутого строкового ув'язнення (п. 4 ч. 1 ст. 3.5.4, ч. 3 ст. 3.2.5);
- замінено довічне ув'язнення обмеженням свободи (ст. 3.4.12) – на 10 років (п. 5 ч. 1 ст. 3.5.4, ч. 3 ст. 3.2.5);
- встановлено високий ризик вчинення нового злочину після відбуття покарання за умисний злочин 5–9 ступенів (п. 4 ч. 1 ст. 3.5.2.), – від 1 до 3 років (п. 6 ч. 1 ст. 3.5.4).

Тривалість застосування засобів пробації може бути збільшена на строк від 1 до 3 років із підстав, передбачених статтею 3.5.5 Проекту КК.

3.5.3. Правила застосування засобів пробації

Робоча група визначила у Проекті КК три групи правил застосування засобів пробації:

- 1) загальні правила застосування засобів пробації (ст. 3.5.3);
- 2) правила застосування окремих засобів пробації (ч. 2 ст. 3.2.5, ч. 3 ст. 3.5.3);
- 3) правила зміни або доповнення засобів пробації (ч. 9 ст. 3.2.5, ч. 5 ст. 3.4.5, ч. 6 ст. 3.4.10, ч. 4 ст. 3.4.12, ст. 3.5.5).

Загальні правила застосування засобів пробації складаються з певних правозастосовних правил, адресованих суду, спрямованих на забезпечення єдиного загального підходу в застосуванні засобів пробації. Перше таке правило, сформульоване для суду, є таким: обрані засоби пробації мають бути мінімально необхідними та достатніми для досягнення мети застосування кримінально-правових засобів і сумісними між собою (ч. 1 ст. 3.5.3). Інші правила є більш конкретизованими і вимагають від суду під час застосування засобів пробації обов'язково врахувати: відомості про особливості конкретного вчиненого кримінального правопорушення; відомості про особу засудженого; висновки щодо ризиків вчинення особою нового злочину та інші висновки доповіді уповноваженого органу пробації (ч. 2 ст. 3.5.3). Правила застосування засобів пробації визначають те, які засоби пробації застосовуються до конкретних категорій осіб (ч. 3 ст. 3.5.3, ч. 2 ст. 3.2.5). Проте Робоча група

вважала доцільним закріпити положення про те, що періодичність з'явлення для реєстрації до органу пробації, а також зміст соціально-виховних засобів пробації та строк їх виконання визначаються безпосередньо органом пробації (ч. 4 ст. 3.5.3).

Відомі дослідники пробації наголошують, що служба пробації повинна бути готовою визнати та «нагородити» засуджену особу за покращення її поведінки¹. Водночас практика уповноваженого органу з питань пробації засвідчує, що під час застосування засобів пробації, з урахуванням ризиків вчинення нового злочину та потреб особи, може виникнути необхідність у корегуванні засобів пробації. Для цього Робоча група розробила правила не лише зміни, а й розширення засобів пробації (ст. 3.5.5).

Підставою для зміни засобів пробації є переважно негативна поведінка особи: 1) вчинення проступку; 2) без поважних причин невиконання хоча б одного із засобів пробації чи обмежувального засобу; 3) не здійснення реституції чи компенсації або не вжиття усіх залежних від особи заходів для їх здійснення (ч. 9 ст. 3.2.5, ч. 5 ст. 3.4.5, ч. 6 ст. 3.4.10, ч. 4 ст. 3.4.12, ч. 2 ст. 3.5.5). Це перша, так би мовити, межа для настання більш негативних наслідків застосування засобів пробації для особи, яка порушує умови їх застосування. Адже дослідження закордонних учених доводять, що фінансовий, соціальний та потенційно криміногенний вплив в'язниць бере під сумнів використання місць позбавлення волі як засобу покарання осіб, що перебувають під громадським наглядом².

3.5.4. Правові наслідки застосування засобів пробації

Правові наслідки застосування засобів пробації залежать від поведінки особи. Людина може змінюватися в гірший чи кращий бік залежно від того, що відбувається в її житті.

Засоби пробації вважаються такими, що досягли своєї мети, якщо засуджена особа під час їх застосування: 1) повністю виконала покладені на неї обов'язки; 2) здійснила реституцію чи компенсацію або вжила усіх залежних від неї заходів для їх здійснення; 3) не вчинила двох чи більше проступків або нового злочину. У такому разі особи, яким строкове чи довічне ув'язнення було замінено

¹ Durnescu. The future of probation in Europe: Common in the middle and diverse at the edge. P. 320.

² Eric J. Wodahl, John H. Boman IV, and Brett E. Garland. Responding to probation and parole violations: Are jail sanctions more effective than community-based graduated sanctions?. *Journal of Criminal Justice*. 43 (3) (June 2015). P. 242-50. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jcrimjus.2015.04.010>.

обмеженням свободи, звільняються від відбування покарання або його невідбутої частини (ч. 4 ст. 3.4.5, ч. 5 ст. 3.4.10, ч. 3 ст. 3.4.12).

Дані судової статистики дають змогу зробити висновок, що засоби пробації досягають своєї мети щодо 94 % засуджених, до яких вони застосовуються. Зокрема, кількість осіб, направлених для відбування покарання, призначеного вироком суду, як таких, що не пройшли випробування, становить у середньому 6 % від усіх засуджених, щодо яких вирішувалося питання про правові наслідки звільнення від відбування покарання з випробуванням¹. Такий висновок підтверджує і українська служба пробації, констатуючи, що 98 зі 100 осіб, що перебувають на пробації, не вчиняють нових злочинів².

Негативні кримінально-правові наслідки застосування засобів пробації настають у зв'язку з негативною поведінкою особи.

Особі, якій було призначено обмеження свободи (ст. 3.2.5), якщо вона після зміни або доповнення обов'язків продовжує їх не виконувати, суд за поданням органу пробації замінює обмеження свободи строковим ув'язненням на строк невідбутої частини обмеження свободи (п. 1 ч. 10 ст. 3.2.5).

Особа, щодо якої не виконувалося строкове ув'язнення у зв'язку з його заміною обмеженням свободи під умовою (ст. 3.4.5), у разі, якщо вона після зміни або доповнення засобів пробації вчинила проступок, не виконала хоча б один із покладених на неї обов'язків або не вжила усіх залежних від неї заходів для здійснення реституції чи компенсації, – направляється судом для відбування призначеного строкового ув'язнення (п. 2 ч. 10 ст. 3.2.5, ч. 6 ст. 3.4.5).

Особа, щодо якої зупинялося виконання строкового ув'язнення у зв'язку з його заміною обмеженням свободи під умовою (ст. 3.4.10), у разі, якщо вона після зміни або доповнення засобів пробації, вчинила проступок, не виконала хоча б один із покладених на неї обов'язків або не вжила усіх залежних від неї заходів для здійснення реституції чи компенсації, – направляється судом для відбування невідбутої частини призначеного їй строкового ув'язнення (п. 2 ч. 10 ст. 3.2.5, ч. 7 ст. 3.4.10).

Особі, щодо якої зупинялося виконання довічного ув'язнення у зв'язку з його заміною обмеженням свободи під умовою (ст. 3.4.12), у

¹ Горох О. Звільнення від покарання та його відбування (аналіз судової статистики)». *Наука і правоохорона*. 2016. № 3. С. 167-175.

² Янчук О. Пробація в дії: перспективний погляд. Державна установа «Центр пробації», 23 грудня 2021. URL: <https://docs.google.com/presentation/d/1mVrfF2flhyjkB074K Uv7OQGgAxRwmQPu/edit#slide=id.p1>.

разі, якщо вона після зміни або доповнення засобів пробації вчинила два або більше проступки, продовжує не виконувати хоча б один із покладених на неї обов'язків або реституцію чи компенсацію, – суд після скасування рішення про заміну довічного ув'язнення обмеженням свободи, призначає покарання у виді 10 років строкового ув'язнення (п. 3 ч. 10 ст. 3.2.5, ч. 5 ст. 3.4.12).

Щодо особи, яка під час відбування застосованого щодо неї обмеження свободи вчинила новий злочин або два чи більше проступки, суд скасовує рішення про заміну строкового чи довічного ув'язнення обмеженням свободи і, за наявності підстав, призначає їй покарання за сукупністю вироків (ч. 7 ст. 3.4.5, ч. 8 ст. 3.4.10, ч. 6 ст. 3.4.12).

Якщо особа, якій було відстрочено виконання призначеного покарання у зв'язку з особливою обставиною (ст. 3.4.9) не вживає заходів для відвернення загрози серйозного порушення своїх або члена її сім'ї прав чи законних інтересів, чи зменшення її наслідків, або не виконує засоби пробації, суд за поданням органу пробації скасовує відстрочення виконання покарання і направляє таку особу для виконання призначеного покарання (ч. 4 ст. 3.4.9).

Порушення умов застосування засобів пробації особою, стосовно якої встановлено високий ризик вчинення нового злочину після відбуття нею покарання за умисний злочин 5–9 ступенів, тягне відповідальність за вчинення проступку, передбаченого ст. 8.3.8 Проекту КК.

3.6. Засоби безпеки

3.6.1. Система і загальна характеристика засобів безпеки

Розділ 3.6 Проекту КК присвячено засобам безпеки, які можуть застосовуватися як до суб'єктів кримінального правопорушення, так і у випадку вчинення кримінально протиправних діянь до осіб, які ознаками суб'єкта кримінального правопорушення не наділені.

У Проекті КК вперше на законодавчому рівні відбувається спроба формалізувати сам термін **«засоби безпеки»**, до яких в ст. 3.6.1 віднесено:

- 1) обмежувальні засоби;
- 2) примусову психіатричну допомогу;
- 3) оприлюднення інформації про засудження особи.

Відповідно до загальних правил призначення цих заходів до особи, яка вчинила кримінальне правопорушення, може бути за-